ՀՏԴ 303

Տնտեսագիտություն

Յանա ԼԱԼԱՅԱՆ
ԱրՊՀ տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոնի հայցորդ
E-mail: yanul-1983@mail.ru

2020 Թ. ԱՀ ԴԵՄ ՍԱՆՁԱԶԵՐԾՎԱԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋԱՑԱԾ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հոդվածում ներկայացվում են 2020թ. Արցախի 44-օրյա պատերազմի ընթացքում հայ բնակչության դեմ գործած աղրբեջանա-թուրքական ռազմական ագրեսիայի հետևանքով առաջացած վնասներն ու կորուստները: Ուսումնասիրվել և վեր են լուծվել տարհանված ընտանիքների բնակության վայրը, կենսամակարդակը, կրթական մակարդակը, եկամտի աղբյուրները: Տարհանված բնակչության բարեկեցության հիմնախնդիրներին զուգահեռ, ուսումնասիրվել են նաև Արցախի Հանրապետության առաջ ծառացած նոր լրջագույն խնդիրները և ավելացած սոցիալական բեռը, որը կապված է Արցախի շրջափակման հետ: Արցախի ճանապարհների արգելափակումը իր բացասական ազդեցությունն է թողել շինարարության, տարբեր ոլորտների բիզնեսների, հազարավոր քաղաքացիների գործազրկության վրա: Հոդվածի վերջում տրվել են առաջարկություններ՝ առկա իրավիճակի բարելավման, տեղահանված ընտանիքների և անհատների անմիջական կարիքների բավարարման, սննդի, հագուստի և ապաստանի տրամադրման, մասնագիտական վերապատրաստման, աշխատանքի տեղավորման և երեխաներին աջակցություն տրամադրելու, իրավական պաշտպանության և տեղահանման հետևանքով առաջացած վնասների փոխհատուցման ուղղությամբ:

Բանալի բառեր՝ *տարհանված ընտանիքներ, սոցիալական խնդիրներ, բնակության վայր, կենսամակարդակ, եկամտի*

աղբյուր, աջակցություն, վնասների փոխհատուցում, իրավական պաշտպանություն:

В статье представлен 2020 год. Во время 44-дневной войны в Арцахе азербайджано-турецкая военная агрессия против армянского населения и связанные с этим разрушения и потери. Были изучены и проанализированы место жительства, уровень жизни, уровень образования, источники дохода эвакуированных семей. Наряду с вопросами благосостояния эвакуированного населения были изучены также новые серьезнейшие проблемы, стоящие перед Республикой Арцах, и возросшее социальное бремя, связанное с блокадой Арцаха. Блокирование арцахских дорог негативно сказалось на строительстве, бизнесе в различных сферах, безработице тысяч граждан. В конце статьи были даны рекомендации по улучшению сложившейся ситуации, удовлетворению насущных потребностей перемещенных семей и отдельных лиц, обеспечению продовольствием, одеждой и жильем, профессиональной подготовке, трудоустройству и поддержке детей, правовой защите и возмещению ущерба. ***Ключевые слова:*** *азербайджано-турецкая военная агрессия, эвакуированные семьи, место жительства, уровень жизни, источник дохода, поддержка, возмещение ущерба, правовая защита.*

In the article presented in 2020. During the 44-day war in Artsakh, the Azerbaijani-Turkish military aggression against the Armenian population and related destruction and losses. Place of residence, level of life, level of education, sources of income of evacuated families were studied and analyzed. Along with the issues of the well-being of the evacuated population, the most serious new problems facing the Republic of Artsakh and the increased social burden associated with the blockade of Artsakh were also studied. The blocking of Artsakh roads had a negative impact on construction, business in various fields, and the unemployment of thousands of citizens. At the end of the article, recommendations were made to improve the current situation, meet the urgent needs of displaced families and individuals, provide food, clothing and housing, vocational training, employment and support for children, legal protection and redress.

Key words: *Azerbaijani-Turkish military aggression, evacuated families, place of residence, standard of living, source of income, support, compensation for damage, legal protection.*

2020 թ. ադրբեջանա-թուրքական ռազմական ագրեսիան և Հայաստանի իշխանությունների կապիտուլյացիան Հայաստանի Հանրապետության ու Արցախի Հանրապետության համար ունեցան աղետալի հետևանքներ՝ հազարավոր զոհեր ու գերիներ, տասնյակ հազարավոր վիրավորներ, նյութական ու բարոյահոգեբանական ահռելի կորուստներ, «Լեռնային Ղարաբաղի հարակից» բոլոր տարածքների կորուստ, Լեռնային Ղարաբաղի Ասկերանի, Հադրութի, Մարտունու, Մարտակերտի շրջանների հատվածների, Շուշի և Հադրութ քաղաքների կորուստ, հայկական բանակի ջախջախում, Հայաստանի Հանրապետության մի շարք սահմանամերձ տարածքների վերաձևում՝ ի նպաստ Ադրբեջանի, դաշնակից պետությունների հետ հարաբերությունների կտրուկ վատթարացում և անհուսալի ու անպատասխանատու գործընկերոջ համբավի վաստակում:

Տարածքի բնակչության ավելի քան 60%-ը՝ տասնյակ հազարավոր մարդիկ, տարհանվել էին իրենց տներից:

Արցախում մեծաթիվ քաղաքացիական ենթակառուցվածքներ՝ դպրոցներ, մանկապարտեզներ, հիվանդանոցներ, բնակելի շենքեր, էլեկտրակայաններ և կապի ցանցեր, ենթարկվել էին բազմաթիվ հարվածների: Հազարավոր տներ վնասված կամ ավերված էին, բնակչությունը գտնվում էր ապաստարաններում:

Ակնհայտ է, որ թեև նման ահռելի կորուստների դեպքում դժվար է միմյանցից տարանջատել ներքին և արտաքին գործոնները, այնուամենայնիվ, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության առանցքային տեղը ծավալված իրադարձություններում առաջնային է դարձնում արտաքին հարաբերությունների ուսումնասիրությունը՝ հատկապես 2018 թվականի իշխանափոխությունից հետո, քանի որ այդ պատերազմից առաջ արդեն պարզ էր, որ կուտակվում են բազմաթիվ մարտահրավերներ, և թույլ են տրվում սկզբունքային սխալներ, որոնք վտանգում են հակամարտության կարգավորման գործընթացը: Սակայն ձախողումները չսահմանափակվեցին կարգավորման գործընթացով և անգամ պատերազմով: Պատերազմի արդյունքում կրած աղետալի կորուստները, որոնք ահագնանում են նաև հրադադարի հաստատումից հետո, հետագա զարգացումների հետ կապված անորոշություններն ու չարագուշակ ենթադրությունները պահանջում են գնահատել 2018թ. իշխանափոխությունից հետո Հայաստանի արտաքին քաղաքականության մեջ տեղի ունեցած փոփոխություններն ու դրանց ազդեցությունն այդ պատերազմի արդյունքների և Հայաստանի համար կենսական նշանակություն ունեցող՝ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի լուծման վրա՝ խորացող աշխարհաքաղաքական մրցակցության պայմաններում:

Ադրբեջանաթուրքական ագրեսիան կտրուկ մեծացրել է Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության անվտանգության սպառնալիքները, հայության առջև ծառացել են վերջին հարյուրամյակի համար աննախադեպ մարտահրավերներ: Կործանումից խուսափելու և չափազանց բարդ մարտահրավերները հաղթահարելու համար պահանջվում է վերարժևորել երեք տասնամյակի անկախության ընթացքում արձանագրված ձեռքբերումները, հաջողությունները, ձախողումներն ու սխալները, բացահայտել դրանց հիմքերն ու պատճառները[1]:

2020 թ. նոյեմբերի 21-ին ՀՀ կառավարությունը որոշում ընդունեց Արցախում պատերազմի հետևանքով Ադրբեջանի վերահսկողության տակ անցած համայնքների բնակիչներին աջակցություն տրամադրելու մասին:

Ադրբեջանական վերահսկողության տակ անցած համայնքների թիվը 121 է, որոնցից 52-ը Քաշաթաղի շրջանում են, 29-ը՝ Հադրութի շրջանում, 16-ը՝ Շահումյանի (Քարվաճառի) շրջանում, 8-ական Մարտակերտի և Ասկերանի շրջանում, 6-ը՝ Մարտունու շրջանում և 2-ը՝ Շուշիի շրջանում:

Այժմ Արցախում իր ուսումն է շարունակում 18 հազարից ավելի աշակերտ և 2 հազար նախադպրոցական տարիքի երեխա:

Վերլուծենք բնակչության զբաղվածության կարգավիճակը նախապատերազմական ու հետպատերազմական ժամանակաշրջանում:

Տարհանված ընտանիքների անդամների ներկայիս վիճակը գնահատելու համար, անհրաժեշտ է վերլուծել հետևյալ տվյալները.

1.Տարհանված ընտանիքների տնային տնտեսությունների անդամները՝ ըստ զբաղվածության կարգավիճակի և կրթական մակարդակի,

2.Տարհանված ընտանիքների տնային տնտեսությունների կենսամակարդակն ու եկամտի աղբյուրները,

3.Տարհանված ընտանիքների տնային տնտեսությունների բնակության վայրն ու բնակարանային պայմանները:

Տարհանված բնակչության գերակշիռ մասը վարձու աշխատողներ են, համապատասխանաբար, 48.1% և 35.6%, ընդ որում, այդ առումով ամենաբարձր ցուցանիշներն արձանագրվել են Շահումյանի շրջանում՝ համապատասխանաբար՝ 57.8% և 43.4%, ամենացածր ցուցանիշը պատերազմից առաջ եղել է Մարտունու շրջանում՝ 34.8%, պատերազմից հետո՝ Ասկերանի շրջանում՝ 28.9%: Հարկ է նշել, որ տարհանված բնակչության միայն 4.75% էր մինչև պատերազմը գործազուրկ, պատերազմից հետո այդ ցուցանիշը ավելացել է 2.8 տոկոսային կետով (դիագրամ 1)[2] :

---

[1] Alfred de ZayaS, *թվիթերյան գրառում, հոկտեմբերի 3, 2020թ., https://twitter.com/alfreddezayas/status/13124005060699 62754?lang=en.*

[2] *https://www.luys.am ›*

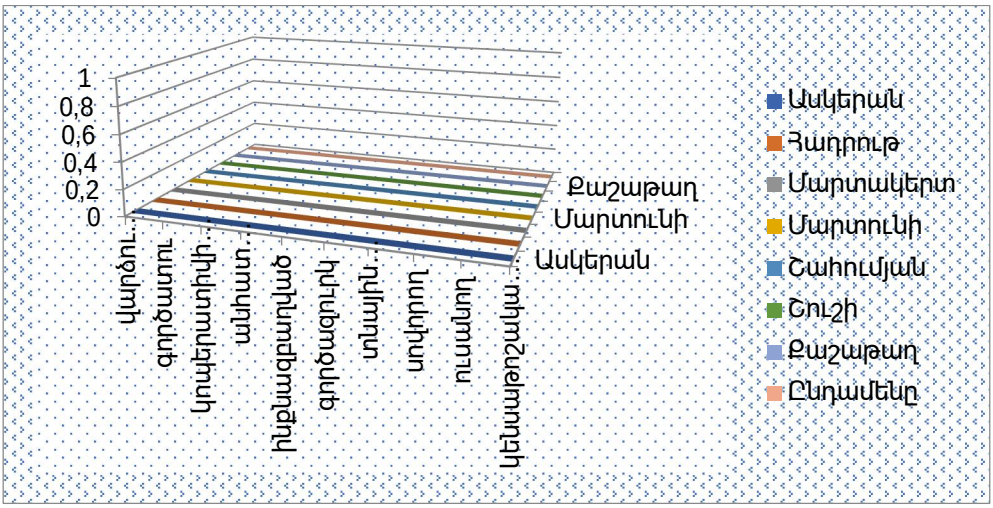

Դիագր.1 Տարհանված ընտանիքների տնային տնտեսությունների անդամների բաշխվածությունը պատերազմից հետո՝ ըստ զբաղվածության կարգավիճակի՝ շրջաններով (%)[1]

Եթե համեմատելու լինենք տնային տնտեսությունների անդամների զբաղվածությունն ըստ տարեթվերի, ապա կարող ենք տեսնել, որ 2020 թ-ին զբաղվածների թիվը 2018թ-ի համեմատ նվազել է 10.6%-ով, իսկ 2019թ. համեմատ՝13.8%-ով (դիագրամ 2):

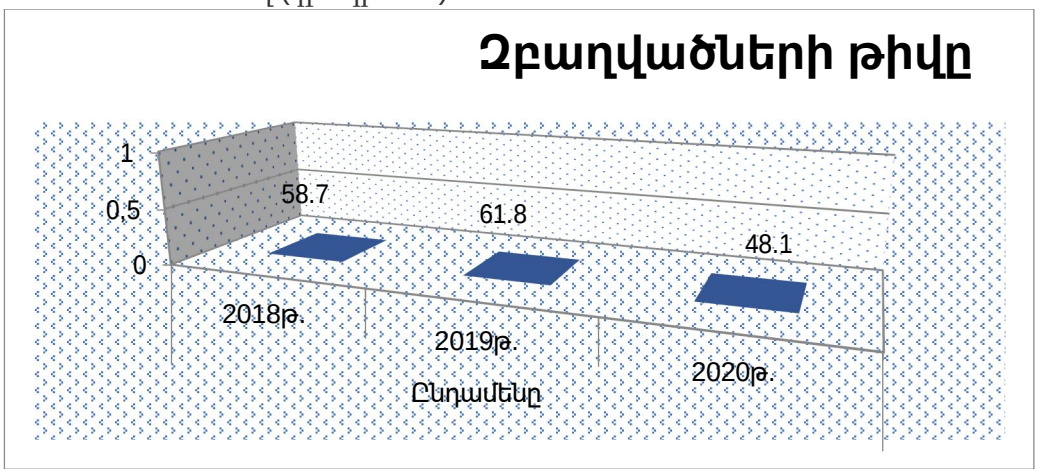

Դիագր.2 Տնային տնտեսությունների անդամների զբաղվածների թիվը մինչև հետպատերազմյան շրջանում

[1] *Զեկույց, տարհանված ընտանիքների կենսապայմանների հետազոտություն, էջ 9-11:*

ԱՎԾ-ի ընտրանքային հետազոտության արդյունքները փաստում են, որ հարցվողների 66.9 տոկոսը իր կենսամակարդակը գնահատում է միջին, 27,0 տոկոսը՝ ցածր, 3.4 տոկոսը՝ շատ ցածր և միայն 1.1 տոկոսն է համարում, որ իր կենսամակարդակը բարձր է: Համեմատության համար նշենք, որ ՀՀ-ում ժամանակավոր բնակվող ընտանիքի 48.0 տոկոսն է իր կենսամակարդակը գնահատում ցածր և շատ ցածր (դիագրամ 3):[1]

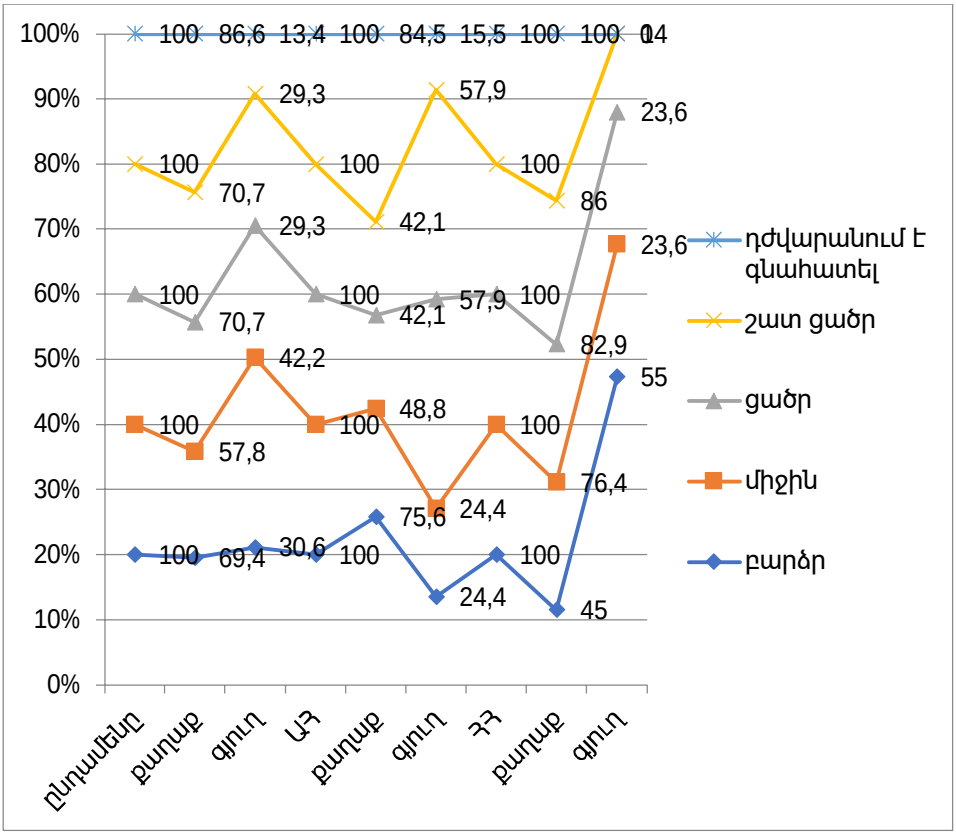

Դիագր. 3 Կենսամակարդակի սուբյեկտիվ գնահատականը ըստ բնակավայրի (%)

Ընդ որում, տարհանվածների 58.3 տոկոսի եկամուտները բավարարում են միայն սննդի համար, 31.7 տոկոսի եկամուտները՝ սննդի և այլ կարիքների համար, 9.5 տոկոսը հիմնական սնունդ գնելու համար պարտք են վերցնում, 0.4 տոկոսի եկամուտները լրիվ բավարարում են իրենց կարիքները հոգալու համար: Ընդ որում, գյուղաբնակ տնային տնտեսությունների 68.1 տոկոսի

[1] *ԱՀ վիճակագրության ծառայություն: Զեկույց 2022 թ. (էջ 25-26):*

եկամուտները բավարարում են միայն սննդի համար, իսկ 17.1 տոկոսի եկամուտները՝ սննդի և այլ կարիքների համար (դիագրամ 4):

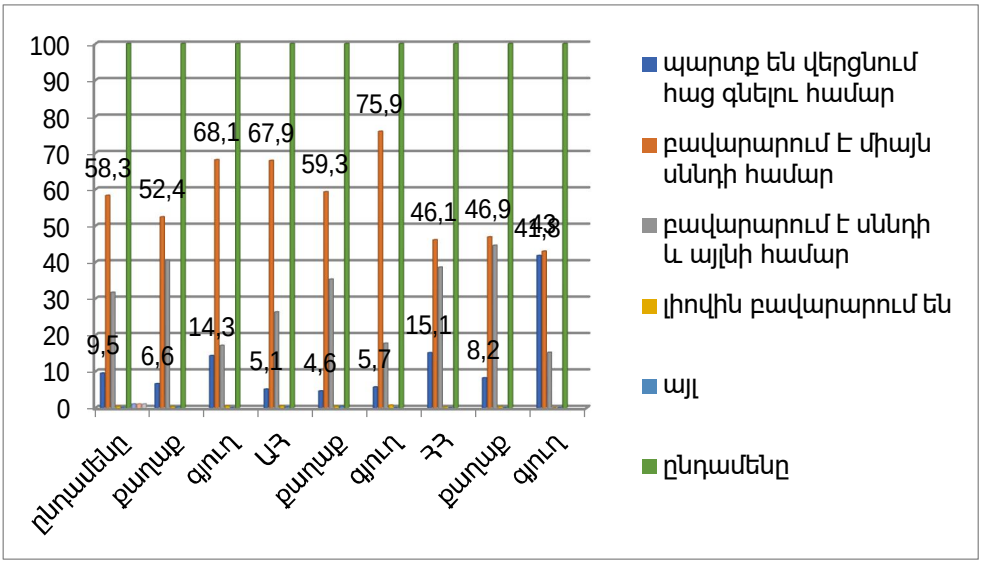

Դիագր. 4 Տարհանված ընտանիքների ֆինանսական դրությունն ըստ բնակավայրի (%)

Ք. Ստեփանակերտում տարհանված ընտանիքների 98.7 տոկոսը ստացել է դրամական օգնություն, 47.9 տոկոսը՝ սնունդ, 28.8 տոկոսը՝ բնակարանի վարձավճարի փոխհատուցում, 6.9 տոկոսը՝ կենցաղային իրեր, 7.5 տոկոսը՝ կահույք:

Ասկերանի շրջան տարհանված ընտանիքների 94.1 տոկոսը ստացել է դրամական օգնություն, 61.2 տոկոսը՝ սնունդ, 53.8 տոկոսը՝ բնակարանի վարձավճարի փոխհատուցում, 72.5 տոկոսը՝ կենցաղային իրեր, 76.6 տոկոսը՝ կահույք:

Մարտակերտի շրջան տարհանված ընտանիքների 65.5 տոկոսը ստացել է դրամական օգնություն, 84.7 տոկոսը՝ սնունդ, 70.7 տոկոսը՝ բնակարանի վարձավճարի փոխհատուցում, 40.4 տոկոսը՝ կենցաղային իրեր, 30.2 տոկոսը՝ կահույք:

Մարտունու շրջան տարհանված ընտանիքների 87.1 տոկոսը ստացել է դրամական օգնություն, 88.6 տոկոսը՝ սնունդ, 56.4 տոկոսը՝ բնակարանի վարձավճարի փոխհատուցում, 56.5 տոկոսը՝ կենցաղային իրեր, 47.9 տոկոսը՝ կահույք (դիագրամ 5):

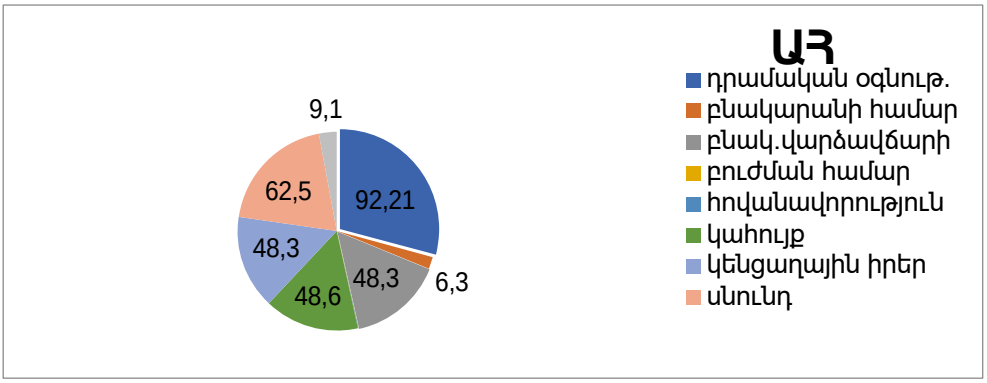

Դիագր.5 Տարհանված ընտանիքներն ըստ ստացած օգնության ձևի, շրջաններով (%)

Դրամական օգնություն ստացած տնային տնտեսությունների 85.7 տոկոսը պետության ուշադրությունը գնահատել է բավարար, 12.7 տոկոսը՝ անբավարար:

Հետազոտությունում ընդգրկված տնային տնտեսությունների անդամների 35.2% ունի միջնակարգ, 19.1 տոկոսը՝բարձրագույն, 12.2 տոկոսը՝ միջին մասնագիտական, 10.3 տոկոսը՝ հիմնական կրթություն (դիագրամ 6):

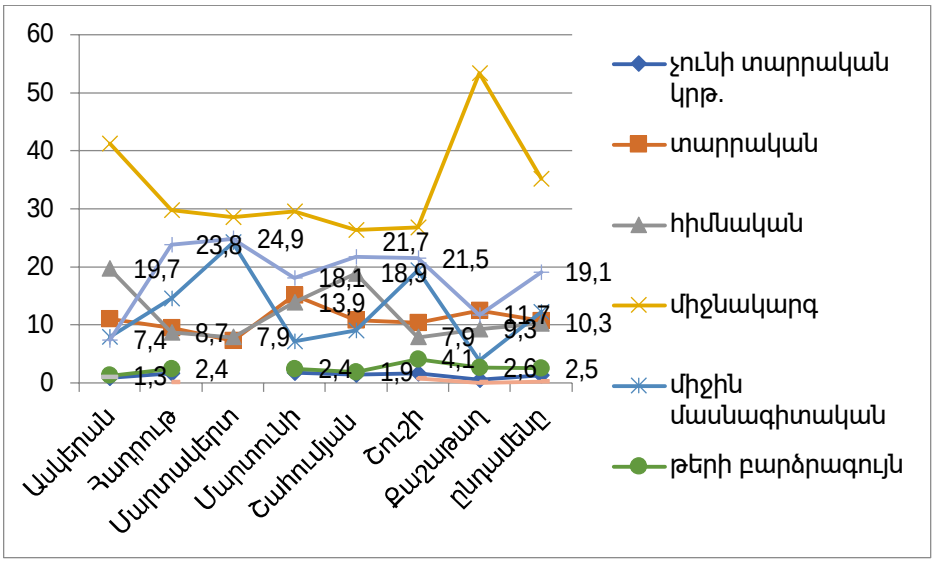

Դիագր.6 Տարհանված տնային տնտեսությունների անդամների բաշխվածությունը ըստ կրթական մակարդակի՝ շրջաններով (%)

Տարհանված տնային տնտեսությունների 56,0 տոկոսը մնացել է Արցախում, 44,0 տոկոսը տեղափոխվել է ՀՀ, ընդ որում, եթե Արցախում

մնացած տնտեսությունների կեսից ավելին տեղակայվել են գյուղական բնակավայրերում, ապա ՀՀ-ում տնային տնտեսությունները գլխավորապես տեղակայվել են քաղաքային բնակավայրերում (79,6 տոկոսը): Ասկերանի և Մարտունու շրջանի տարհանված ընտանիքները լրիվությամբ, Մարտակերտի և Շուշիի շրջանները՝ մեծամասնությամբ մնացել են Արցախում, պատկերը լրիվ հակառակն է Քաշաթաղի շրջանում (դիագրամ 7):

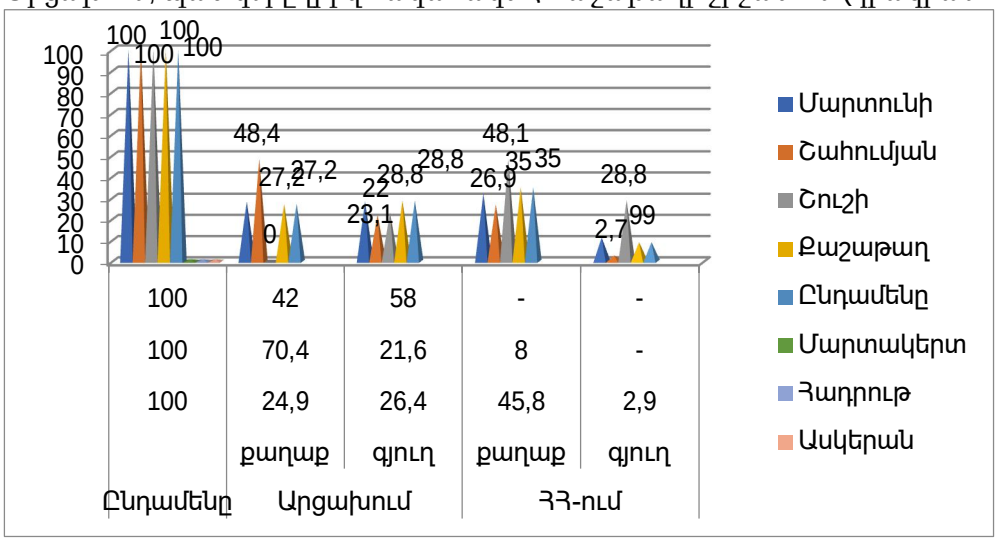

Դիագր.7 Տարհանված ընտանիքները ըստ ներկա բնակության վայրի(%)

Ներկա ժամանակաշրջանում լուրջ խնդիր է նաև բնակարանային ֆոնդի հարցը: Այժմ շինարարական մեծ աշխատանքներ են տարվում արտագաղթած ընտանիքներին բնակարանով ապահովման համար:

Ստորև ներկայացված է 2016-2021թթ. կառուցված բնակարանների թիվ (դիագրամ 8):

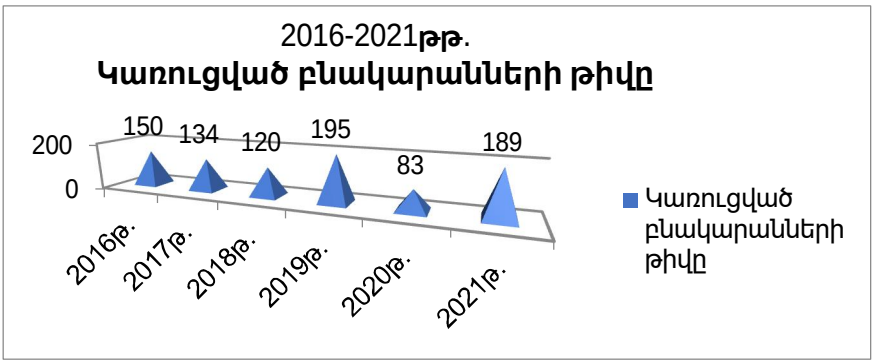

Դիագր. 8 2016-2021թթ. կառուցված բնակարանների թիվը

Տարհանված բնակչության բարեկեցության հիմնախնդիրներին զուգահեռ, Արցախի շրջափակումը լրջագույն նոր խնդիրների առաջ կանգնեցրեց Արցախի Հանրապետությանը, և ավելացավ սոցիալական բեռը: Ադրբեջանի կողմից Արցախը Հայաստանին ու աշխարհին կապող միակ ճանապարհի՝ Լաչինի միջանցքն արգելափակելու հետևանքով 100 օրվա հաշվարկով՝ Հանրապետության ընդհանուր ֆինանսատնտեսական կորուստները կազմում են օրական նվազագույնը 651 մլն դրամ կամ 1.6 մլն դոլար՝ առանց բարեկեցության կորստի, զուտ միայն սոցիալ-տնտեսական կորուստների գնահատականն է՝ մեկ օրվա համար, որի մեջ մտնում է հարկերի կորուստը՝ շուրջ 81 մլն դրամի չափով, և առաջնային սոցիալական ծախսերը՝ 36.3 մլն դրամով: Եթե բարեկեցությունն էլ հաշվի ենք առնում, ապա ստացվում է 1.9 մլն դոլար յուրաքանչյուր օր՝ առանց գնահատելու պոտենցիալի կորուստը, բուֆերների համար անհրաժեշտ ծախսերի ֆինանսավորման մեծությունը:

Ընդհանուր առմամբ, շրջափակման հետևանքով 100 օրվա հաշվարկով Արցախին պատճառվել է շուրջ 165 մլն դոլարի չափով տնտեսական վնաս, երբ գնահատվում են սոցիալ-տնտեսական կորուստները, և շուրջ 190 մլն-ի չափով, երբ գնահատվում է նաև բարեկեցության կորուստը[1]:

Նշենք նաև, որ եթե շրջափակումը շարունակվի, ապա անվերադարձ կխաթարվի գործարար միջավայրի գործունեությունը, իսկ միջինում կարող է առաջանալ շուրջ 16.2 հազար գործազուրկների առկայություն: Կառավարության համար առաջանում է ևս մեկ բեռ: Քանի որ 1 գործազուրկի համար 68 հազար դրամ նպաստ տրամադրելու դեպքում պետական բյուջեի համար առաջանում է օրական շուրջ 36.3 մլն դրամի կամ 92 հազար դոլարի լրացուցիչ ծախս: Միայն հանքարդյունաբերության ոլորտում Կաշենի հանքավայրի շահագործման դադարեցումը, հանգեցրել է ավելի քան 1800 աշխատողների գործազրկությանը: Այս ամենը համադրելով երկրում գրանցված ինֆլյացիայի մակարդակի հետ՝ առաջ է մղվում բնակչության կենսամակարդակի վատթարացման գրանցում: ՀՀ-ից ապրանքների ներմուծման դադարեցմամբ պայմանավորված՝ հարյուրավոր ձեռնարկատերեր դադարեցրել են իրականացվող գործունեությունը և զրկվել եկամտի աղբյուրից: Արցախի ճանապարհների արգելափակումը հանգեցրել է դրսից ժամանող զբոսաշրջիկների բացակայությանը, ինչն էլ նպաստեց հյուրանոցային բիզնեսի տապալմանը: Պակաս վնասներ չի կրում նաև ռեստորանային բիզնեսը՝ պայմանավորված սննդի բացակայությամբ: Ինչ վերաբերում է շինարարությանը, ապա ոլորտում աշխատանքների

---

[1] *Արամյան Վ., Շրջափակման հետևանքով Արցախի տնտեսության կորուստները գնահատման զեկույց:*

դադարեցման պատճառով գործազուրկ են դարձել հազարավոր քաղաքացիներ:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը, կառավարությունը պետք է ավելի հետամուտ լինի՝ բնակչության վիճակը առավելագույն կայուն վիճակի հասցնելու նպատակին, ինչի համար առաջարկում ենք.

1.համագործակցելով և համակարգելով միջազգային գործընկերների և դոնորների հետ՝ ապահովել տեղահանված ընտանիքների և անհատների անմիջական կարիքների բավարարումը, այդ թվում՝ սննդի, հագուստի և ապաստանի տրամադրումը, մշակել և իրականացնել վերաբնակեցման և ինտեգրման սոցիալական ծրագրեր, որոնք ընդգրկում են մասնագիտական վերապատրաստում, աշխատանքի տեղավորում և աջակցություն երեխաներին:

2.աջակցելով տեղահանված անձանց՝ նրանց հասանելի դարձնել միջազգային և տարածաշրջանային իրավական մեխանիզմները, ինչպես օրինակ՝ ՄԻԵԴ-ը, իրավական պաշտպանության և տեղահանման հետևանքով առաջացած վնասների փոխհատուցման նպատակով:

Գրականություն

1. ԱՀ վիճակագրության ծառայություն: Զեկույց 2022թ.:
2. Մարդու իրավունքների խախտումներն Արցախյան 44-օրյա պատերազմի ընթացքում /փաստահավաք զեկույց/ Եր., 2022:
3. https://www.luys.am ›
4. Արամյան Վ., Շրջափակման հետևանքով Արցախի տնտեսության կորուստները գնահատման զեկույց:

Նյութը ներկայացվել է 27.04.2023,
գրախոսման է ուղարկվել 16.06.2023,
տպագրության ընդունվել 22.06.2023:
Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, տ.գ.դ. Թ. Ն. Մանասերյանը: